

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Раимбекова А.К.

**КЫРГЫЗ, ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРДИН
МАТЕРИАЛДАРЫНДА АДАМДЫН КЕЛБЕТИН СЫПАТТООЧУ
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН СЕМАНТИКАЛЫК
ЖАНА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗИ**

Раимбекова А.К.

**СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ОПИСЫВАЮЩИХ
ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА НА МАТЕРИАЛАХ КЫРГЫЗСКОГО,
РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ**

A.K. Raimbekova

**SEMANTIC AND LINGUOCULTUROLOGICAL
ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS DESCRIBING PERSON'S
APPEARANCE ON THE MATERIALS OF KYRGYZ, RUSSIAN
AND ENGLISH LANGUAGES**

УДК: 81'373.45

Бул макалада автор акыркы учурда фразеология чөйрөсүндө салыштыруу изилдөөлөрү эң актуалдуу болуп келе жаткандыгын кескин белгилейт. Ар түрдүү тилдердин системасындагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табуу маданияттар арасындагы эффективдүү коммуникациянын негизин түзүү үчүн маанилүү экендиги талашсыз. Мындай тенденцияларды жана салыштыруунун ортосундагы өзгөчө кызыгуу эң эле ачык айрым көрсөтүлгөн күнүмдүк турмуштун башкалардан айырмаланган өзгөчөлүгү, жашоо образы, ар түрдүү улуттардын менталитети фразеология чөйрөсүндөгү изилдөөлөр чагылдырган, анткени фразеология белгилүү калктын психологиясын жана маданиятынын бардык татаал комплексин, анын ой жүгүртүүсүнүн кайталангыс образын чогултат. Фразеологизмдерди салыштыруу жолу менен изилдөө бир катар татаал жана ушул убакытка чейин бир бүтүн чечимге келе элек маселелерди чечүүгө, тилдер арасындагы ар түрдүү системага ээ болгон кыргыз, орус жана англис тилдеринин окшоштуктарын жана айырмачылыктарын таап чыгууга мүмкүндүк берет.

Негизги сөздөр: семантикалык группа, сигнификативдик-денотативдик маани, субъективдик-балоочулук коннотация, эмоционалдык-экспрессивдүү коннотация, фразеология, изилдөөлөр.

В этой статье автор подчеркивает, что в последнее время сопоставительные исследования в области фразеологии становятся наиболее актуальными.

Выявление сходств и различий в системах разных языков важно для создания основы эффективной межкультурной коммуникации. Особый интерес среди такого рода сравнений и сопоставлений представляют исследования в области фразеологии, в которой наиболее зримо проявляется своеобразие быта, образа жизни, менталитета того или иного народа, ибо фразеология «конденсирует весь сложный комплекс культуры и психологии данного народа, неповторимый способ его образа мышления». Сопоставительное изучение фразеологизмов позволяет решить ряд сложных и до сих пор не получивших однозначного решения вопросов выявления межъязыковых тождеств и различий разнотемных языков – кыргызского, русского и английского.

Ключевые слова: семантическая группа, сигнификативно-денотативного значение, субъективно-оценочная коннотация, эмоционально-экспрессивная коннотация, фразеология, исследования.

In this article, the author emphasizes that comparable research in the field of phraseology, which is the most relevant nowadays. Identifying similarities and differences in the different languages systems is important for creating the basis for effective intercultural communication. The research in the field of phraseology causes a particular interest among this kind of comparisons in which the peculiarity of life, lifestyle and mentality of the people of different nations is most visible because phraseology “condenses the entire complex of culture and psychology of a given nation and a unique way of its thinking”. A comparative study of

phraseological units allows us to solve a number of complex and still unambiguous solutions of the problems of identifying interlanguage identities and differences in different system languages - Kyrgyz, Russian and English.

Key words: *semantic group, significate-denotative meaning, subjective-assessment connotation, emotional-expressive connotation, phraseology, research.*

Азыркы учурда дүйнө элдеринин фразеологиялык бейнесин салыштырууда, алардын образдык-мотивациялык негиздерин, алардын семантикасынын маданий булактарынын түзүлүшүн, тематикалык-идеографиялык семантикасын изилдөө олуттуу мааниге ээ. Дүйнөнүн фразеологиялык сүрөтүнүн уникалдуулугу ар бир улуттун тилинде жалпы, типологиялык жана улуттук спецификалык өзгөчө ара катышында камтылганы белгилүү. Салыштыруу методу жалпы тилдердин категорияларынын маңызын, ошондой эле тилдин ички материалдарын анализдөөдө байкалбай калуучу ар бир салыштырылып жаткан тилдердин өзгөчөлүктөрүн ачууга жардам берет жана «белгилүү калктын психологиясын жана маданиятынын бардык татаал комплексин, анын ой жүгүртүүсүнүн кайталангыс образын чогултат» [2].

Дүйнөнүн тилдик бейнеси – бул адамзаттык өнүгтөн бааланган дүйнөнүн үлгүсү болуп келет. Анда дүйнөнү сүрөттөөнү кыргыз, орус жана англис тилдеринде “адамдын сырткы сулуулугун” сүрөттөп берген ФБ фразео-семантикалык блоктун үлгүсү менен карап, ошондой эле, тилдердин ортосундагы шайкештикти байкап көрөлү.

Адамдын келбетин сапаттуу сүрөттөө маңызындагы фразеологизмдердин тобу, каралып жаткан тилдердин фразеологиясынын көптөгөн функционалдык-семантикалык топторунун бирден бири болуп саналат. “Адамдын тышкы келбети” аттуу семантикалык топтун ченеминде, белгилердин карама-каршылыктарынын негизинде кийинки семантикалык классификацияга ээ болгон: “адамдын бою”, “ден соолугу”, “сулуулугу”, “кийими”, “жашы” деген семантикалык катарларды бөлүп белгилесе болот. Бул макалада “адамдын бою” жана “ден соолугу” деген семантикалык катарга караган ФБ анализин берүүгө аракет жасайбыз.

Кыргыз тилинде «узун бой» деген сөз айкашынын маанисин билдирүүдө *казык жуткандай* деген фразеологизм колдонулат, ал эми англис тилинде *a long drink of water* (сөзмө-сөз: бир узун жутум суу), орус тилинде ага ылайык *словно аршин проглотил* деген фразеологизм.

Кыргыз жана орус тилдеринин фразеологизмдери бири-бирине жакын окшоштуктары менен структуралык-грамматикалык уюштуруусу жана компоненттик курамында бирдей лексемасы бар аналогдор болуп саналат. Бардык фразеологизмдер бирдей сигнификативдүү-денотативдик мааниге жана субъективдик-баалоочулук коннотациясына ээ. Узун бойлуу, кең далылуу, карылуу киши жөнүндө орус тилинде *косая сажень на плечах* деп айтышат. Байыркы Орус жергесинде узундук ченөө системасы киргизиле элек кезде, кадимки саржандан тышкары, эл арасында чалгын саржан жана ийри саржан бар болгон. Чалгын саржан - эки жарым арышка (эки жакка созулган колдордун ортон манжаларынын эки башындагы учтарынын ортосундагы аралыкка) барабар болгон. Ийри саржан - оң буттун бармагынан өйдө көтөрүлүп турган сол колдун ортонунун башына чейинки аралыкка барабар болгон [3]. Англис тилинде кең далылуу адам жөнүндө *broad as barrel* «челектей зор» деп айтылат. Кыргыз тилинде чоң, толук, күчтүү эркек кишини *опол тоодой* деп сүрөттөп коюшат. Бул жерде адамды, албетте, абдан чоң, күчтүү тоо менен образдуу салыштыруу орун алган. Муну тоолуу аймактан орун алган Кыргызстандын жана кыргыз айылдарынын географиялык жайгашуусу менен түшүндүрүүгө болот. Кыргыз элинин дүйнө сүрөтүнүн ченеминде чоң адамды тоо менен салыштыруусу чагылдырылган. Кыргыз жана англис тилдеринин фразеологизмдери структуралык-грамматикалык жана мазмуну жактан окшоштугу бар, бардык фразеологизмдердин эмоционалдык-экспрессивдик коннотациясы бири-бирине дал келет.

Орус тилинде узун бойлуу адамды *коломенская верста* деп атап келишет. Бул фразеологизмдин маанисинин негизинде курулган метафораны түшүнүү кыйыныраак, анткени “верста” - деген (эскирген байыркы орус сөзү) бир гана узундук ченемди билдирген чакырым эмес (1,06 м), ошондой эле жол боюнда коюлган, аралыкты билдирүүчү (столб) чакырым мамысын да билдирет. Англис тилинде «верста коломенская» деген орус тилиндеги фразеологизмди которууда кийинки фразеологизмдерди колдонсо болот: *lamp-post* (сөзмө-сөз: фонарный столб), *telegraph-pole* (телеграфный столб-телеграф мамысы). Кыргыз тил жогорудагы фразеологизмдерди сүрөтөмө ыкмасы менен “бою теректей”, “союлдай созулган” деген түшүнүктөр аркылуу билдирсе болот.

Англис жана орус тилдериндеги *tall as a may pole* (сөзмө-сөз: май айындагы мамыдай узун) жана *каланча пожарная* деген фразеологизмдер “узун, бийик” деген мааниде, каралып жаткан семантикалык катарды толуктайт. Фразеологизмдердин этимологиясына көз жүгүртүп көрүү кызыгууну жаратат. Орто кылымда, герман Европасында христиан эли биринчи май күнү гүлдөр жана лента менен кооздолгон бийик мамыны тегеренип бийлешкен байыркы фестивалдардын бири. Бул майрамдын пайда болушу белгисиз, азыркы убакта кээ бир Европанын жана Американын европалык аймактарында алигичекти белгиленет. А Россия падышачылыгы учуруна таандык көрүнүш: бул жапыз тамдар, ал эми алардын үстүндө өрт өчүрүүчү бөлүктүн кайсы жерден өрт чыкканын, байкоого арналган мунара көтөрүлүп турган. Ошондуктан *tall as a may pole* жана *пожарная каланча* деген сөз айкаштарынын башкаларга караганда “бою өтө узун, тартайган киши” деген каймана мааниси пайда болгон. «Длинный» деген лексема орус фразеологизмге керексиз болуп калган: «пожарная каланча» деген аталышка “бою соройгон, бийик” деген сыяктуу сыпаттар киргизилген. А англис тилинде болсо (*tall*) «узун» деген лексема орун алып кала берген. Фразеологизмдер толук эмес эквивалент болуп эсептелинип мазмунун толук шайкештиги байкалат. Компоненттик курамда болгон айырмачылыктар ФБ образдуулугуна өзүнүн семантикасынын окшоштуулугунун натыйжасында таасирин тийгизбейт жана эмоционалдык-экспрессивдик коннотациясынын өзгөрүүшүнө да таасир келтирбейт.

Англис тилинде бою кичинекей адам тууралуу *knee-high to grasshopper* (сөзмө-сөз: чегирткенин тизеси), кыргыз тилинде болсо *иттин чүкөсүндөй* деп айтып коюшат. Англис тилинин фразеологизминин негизинде бою кичинекей адамдын чегиртке менен (тагыраак айтканда, анын тизеси менен) образдуу салыштырмасы жатат, ал эми кыргыз тилинде салыштыруу иттин тизесиндеги чүкөсү айтылат. Орус тилинде бул сөз айкаштарынын эң эле ылайыктуу котормосу - *от горшка два вершка* болуп саналат, бул жерде салыштыруу кумура менен берилген жана адамдын кыска бою гана айтылбастан, анын кичинекей дене түзүлүшү да сыппаталат (вершок - орус тилинде узундук ченем, 4,45 см барабар. Алгач сөөмөйдүн узундугуна барабар болгон). Кыргыз тилинде – *чыпалактай*, орус тилинде - *с ноготок* жана англис тилинде *no bigger than one's thumb* «баш бармака да тең кел-

бейт» аттуу фразеологизмдер компоненттик курамында «тырмак» деген бирдей лексемасы менен адамдын кичинекей бою сыпаттап, структуралык уюштуруу жагынан толук эмес эквиваленттер деп бааланат, а мазмууну боюнча сигнификативдүү-денотативдик жана эмоционалдык-экспрессивдик коннотацияга ээ фразеологизмдер.

“Ден соолук” атуу семантикалык катарда - “дени сак, кайраттуу” – “абдан оорулуу, арыктаган, купкуу, жүдөгөн” деген сыпаттар боюнча карама-каршылыктар болушу мүмкүн. Кыргыз тилинде өтө арыктап жүдөгөн, кайраты качкан адамдарды мүнөздөгөн фразеологизмдер бар: *ач арбактай*, орус тилинде *живой труп*, *живой скелет*, англис тилинде *a walking corpse* (сөзмө-сөз: басып жүргөн өлүк). Англис тилинин фразеологизми, бир четинен адамдын тышкы келбетин сүрөттөсө, экинчи жагынан карама-каршы түшүнүктү берет. Орус тилинин фразеологизми бирин бири жокко чыгаруу түшүнүктөрүнөн турат: «живой-жандуу» - «труп-өлүк, скелет (мощи)» башкача айтканда «өмүр жана өлүм». Бул “бирикпес биригүүдө” алардын өзгөчө көркөмдүгү турат” [1]. Орус тилиндеги *живой труп* фразеологизминин “адамкерчиликтен чыккан, адеп-ахлактыгы жок адам” деген сыяктуу башкача мааниси да бар. Кыргыз тилиндеги *ач арбактай* фразеологизми адамдын сырткы келбетин гана мүнөздөйт. Жогоруда айтылган бардык фразеологизмдер компоненттик курамында бирдей лексемасы менен, толук эмес эквиваленттер деп саналат. Баардыгын сигнификативдик-денотативдик мааниси, субъективдик-баалоочулук коннотациясы (семантикалык сыпаттардын бирдей тобу) шайкеш келип, бирдей эмоционалдык-экспрессивдик коннотациясы ээ.

«Дени сак, сак-саламатта болу» деген сөз айкашынын маанисин жеткирүүдө кыргыз тилинде *куландан соо* деген фразеологизм колдонулат, ал эми орус тилинде буга окшош *здоров как лось*, англис тилинде *as fit as fiddle* (сөзмө-сөз: кыл кыяктай абалда болуу) деген фразеологизмдер күч-кубаттуу, дени сак адамды мүнөздөйт. Кыргыз жана орус элдеринин фразеологиялык сүрөтүндө дени сак адамды жаныбарлар менен салыштыруусу ырас. Муну жөн гана түшүнсө болот. Анткени, чоң жаныбар баары бир адамдан күчтүү келет, ал эми күч бар жерде, күч-кубат жана ден соолук бар. Фразеологизмдер толук эмес эквивалент болуп, компоненттик курамы жагынан анча-мынча айырмачылык бар, мазмуну жактан толук дал келүүсү байкалат.

"Сырткы келбет" аттуу семантикалык катарда орус жана англис тилдеринде ФБ структуралык-компоненттик жана семантикалык багытта көбүрөөк окшоштуктар табылган, бул материалдык дүйнөнү таануунун жалпы мыйзамдарынын жана тарыхый өнүгүүнүн этаптарынын бирдейлигинин натыйжасы болуп саналат. Ошондой эле мындай тенденция спецификалык өнүгүү шартына карай эки тилдин өкүлдөрүнүн материалдык жана руханий жашоосуна жана европалык жашоо образынын бир топ бирдейлигине карай пайда болгон, Россия жана англис тилдүү өлкөлөрдүн уламдан улам өнүгүп келе жаткан бардык маданий жана экономикалык катнаштары бул салыштырылып жаткан тилдердин фразеологиясына өзүнүн таасирин тийгизди. Кыргыз тилинин фразеологиялык дүйнө сүрөтүнө кыргыз элинин түшүнүгүн (менталитетин) чагылдырган этномаданий нормаларынын спецификасы таасир эткенин да байкайбыз. Фразеологизмдердин структуралык-грамматикалык жана компоненттик уюштуруусунун толук келишпесиздиги салыштырылып жаткан үч тилдин түрк жана индоевропалык системага

таандык экенин аныктап, алардын образдуулугунда улуттук өзгөчөлүктөр бар экендигин шарттайт.

Адабияттар:

1. Мордкович Э.М. К вопросу о семантических полях соматических фразеологизмов. В кн.: Вопросы семантики фразеологических единиц славянских, германских и романских языков: Тезисы научной теоретической конференции, ч. II. - Новгород, 1972. - С. 98.
2. Ройзензон Л.И. Проблемы образования фразеологических единиц. - Тула, 1976.
3. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. - М.-Л., 1950-1965.
4. Большой англо-русский фразеологический словарь. - М., 2006.
5. Даль В. Толковый словарь, т. 4. - М., 1955.
6. Ж.Осмонованын редакциясы алдында жарык көргөн «Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү». (1980; 2001).
7. К. Бообекова редакциясы алдында жарык көргөн «Жүрүш-турушка байланыштуу кыргызча-түркчө фразеологизмдер» / İnsan Davranışıyla İlgili Türkçe-Kırgızca Deyimler, Бишкек, 2013. - 297-бет.
8. Oxford Dictionary of language and Culture. - L., 2006.

Рецензент: к.филол.н., доцент Мусаева С.А.